

№13 лекция. Этнографиялық мәтін. Этика мәселесі.

Мақсаты: Этнографиялық мәтін түрлерімен таныстыру. Мәтін стильдерін бөліп қарастыру және этнографиялық троптар, типтер мен үлгілерін көрсету болып табылады.

Кілт сөздер: этнографиялық троптар, әдіснамалық тенденциялар, риторика, антропология.

Дәрістің жоспары:

1. Этнографиялық мәтін сипаттамасы.
2. Реконструкция стильдері.
3. Этнографиялық троптар.
4. Этика.

Этнографияның негізі жазудан тұрады. Зерттеу нәтижелері жазбаша мәтінмен шектелмесе де – олар суреттер мен басқа материалдарды қамтуы мүмкін – тек біз "толық сипаттамайынша" кез келген этнография инертті және көрінбейтін болып қалады. "Этнография" термині бір уақытта зерттеу жүргізуге де, монография жазуға да қатысты болуы кездейсоқ емес. Сонымен қатар, этнографиялық жазбаның нақты қиыншылықтары да бар, сонымен қатар ерекше пайдалы жақтарын да ұсынады. Себебі этнографияны жазу эксперименттік немесе бұқаралық сауалнама зерттеулерінің жазбаша жанрларынан өзгеше болады. Іс жүзінде, көп жағдайда жалпы қабылданған "жазу" термині жарамсыз болып келеді. Мысалы, біз "нәтижелеріміз" туралы қарапайым түрде баяндайтынымызды сирек түсінеміз. Керісінше, біз күрделі әлеуметтік әлемдер, әлеуметтік әрекеттер мен әлеуметтік ұйым туралы жүйелі есептер жасауға қатысуымыз керек. Біздің мәтіндерімізде көбінесе әлеуметтік акторлар жайында мұқият және аналитикалық тұрғыда баяндалады, сонымен қатар біздің не туралы жазғанымызды олар шынымен оқуы мүмкін (Brettell 1993).

Демек, этнографиялық жұмысты жазу оңай емес. Қайткенде де, жазбаша тіл – ашық байланыс құралынан гөрі, аналитикалық құрал. Біз жазуды ешқашан ережелер жиынтығына дейін кеміте алмаймыз. Мәтіндерді жазушылар мен оқырмандар шығармашылығының туындысы ретінде бағалау қажет. Мұнда заманауи этнограф әдебиет теориясының, риториканың, мәтін лингвистикасының және олармен байланысты салалардағы еңбектерді ескеруі керек. Бұл, этнографияны жасаушылар ретінде, біздің кәсіби дағдыларымызды дамыту үшін қажет –мақсат этнографияны әдебиеттанудың бір саласына айналдыру емес (дегенмен кейбір әдіснамалық тенденциялар осы бағытқа әкеледі). Біз атап өткендей, рефлексия принципі зерттеу

әрекеттері зерттелетін құбылыстарды қалыптастыратынын мойындауды білдіреді. Этнографияда бұл принцип дала жұмыстары мен деректер жинаудың практикалық аспектілерімен шектелмейді. Бұл сонымен қатар біздің зерттеу сұрақтарымызға жауап беретіндей, әлеуметтік әлемді мәтінге айналдыру үшін орындайтын жазбамызға да қатысты болады. Мәтіндік рефлексия – бұл барлық зерттеулердің қажет белгісі, дегенмен ол этнографиялық жазбада ерекше маңызды. Оны айналып өтуге болмайды, бірақ оның салдары саналы жауапкершілікпен қарастырылуы керек.

Осылайша, жазу анализбен тығыз байланысты. Этнографиямызды жазған кезде біз әлеуметтік құбылыстарды олар туралы таңдаған жазу тәсілдері арқылы қайта құрамыз. Олардың құрастырылуы мүмкін болатын көптеген нұсқалары бар. Осы тарауда бұдан әрі көретініміздей, этнографиялық жазудың әртүрлі жанрлары бар, олардың әрқайсысы этнографиялық репрезентацияның алуан түрін білдіруі мүмкін. Ішінара, олар әртүрлі аудиторияларға қатысты болады. "Этнографияны" құрудың әрбір тәсілі әртүрлі аспектілерді анықтайды. Жазудың әр әдісі қосымша немесе тіпті қарама-қайшы анализге мән береді. Этнографиялық мәтіндердің этнография саласымен өзара тәуелділігі болмаса да, әлеуметтік құбылысты қайта құру мен репрезентациялаудың ең тиімді әдісі жоқ екенін мүмкіндігінше ертерек мойындау маңызды. Бізге ыңғайлы болу үшін әлемді тарауларға, тақырыптар мен тармақтарға теңдес жүйеге ұйымдастыруға келмейді. Өзіміз таңдаған зерттеу жағдайы мен ол жерде зерттелген құбылыстарды сипаттай алатын көптеген мәтіндік құрылымдар бар – мақсаттарымызға байланысты олардың кейбіреулері тиімдірек, ал кейбіреулері тиімсіздеу.

Жазу туралы түсінігіміз оқумен тығыз байланысты. Біз не және қалай оқығанымызға байланысты жазамыз. Жекеленген ғалым өзінің пәнін жаңадан жазбайды. Өткеннің мәтіндік жалпыға ортақ нормаларын толығымен жою мүмкін емес, әрі оны жасаудың ешқандай себебі де жоқ. Бұрынғы зерттеушілердің ғылыми мәтіндері мен тілі, тұжырымдамалары, бейнелері мен метафоралары әр бір жаңа этнография жасалып, оқылатын дискурсивті кеңістікті анықтауға көмектеседі. Сондықтан да этнографтардың жазатыны олардың оқығанына орай қалыптасады. Көп оқуды әдетке айналдырмаған этнограф кең салыстырмалы перспективаны қамтамасыз ететін сәттілікке үміттеніп алмайды.

Біз басқалардың қолданған риторикасы мен мәтін формасына назар аудара отырып, сонымен қатар мазмұны үшін оқу қабілетін дамыту қажет. Айтып отырған оқу басқа этнографтардың немесе жалпы басқа әлеуметтік сала

ғалымдарының еңбектерімен шектелуі міндетті емес. Авторлар үшін әлеуметтік әлемдерді зерттеп, оны көрсетуге арналған жазудың көптеген түрі бар. Көркем әдебиеттер де, ғылыми әдебиеттер де жазбаша репрезентацияларға арналған көптеген дереккөздер мен модельдерді ұсынады. Түрлі типті мәтіндердің құрылымымен танысу өз мәтіндерін қалай жасау керегін түсінуге мүмкіндік береді.

Реконструкция стильдері

Этнографиялық немесе сапалық зерттеулерде жазу туралы кеңес беретін әртүрлі оқулықтардың жариялануына қарамастан (мысалы, Becker 1986; Wolcott 2009; Woods 2006; Gullion 2016), студенттер мен тәжірибесі аз зерттеушілер жазу процесін көбінесе күрделі және көңілді қалдырады деп санайды. Әлеуметтік әлем біздің зерттеу сұрақтарымызға жауап беретіндей бірқатар жеке аналитикалық тақырыптар ретінде болмағандықтан, біз оларды этнографиялық есепке қайта қоспас бұрын аналитикалық мән беру мақсатында оның бірқатар жігін тарқатуымыз керек. Мұндай синтез жұмысы жартылай жазу арқылы жүзеге асырылады. Бірақ этнографиядағы көптеген деректер, әсерлер, естеліктер мен идеялардан жүйелі мәтін құрастыру оңай емес. Мұндағы шешілуі керек мәселелер – мәтінді бастап, аяқтау, күнделікті өмірдің кешендігіне сәйкес келетін үйлесімді есеп құрастыру, тақырыптар мен оқиғаларды ретке келтіру, тиісті мәліметтер мен дәлелдер беру. Әрине, мұны орындаудың жалғыз дұрыс жолы жоқ. Шынында да, осы тарауда біз ұсынатынымыздың барлығы болашақ автор әрқашан абсолютті жоғары немесе төмен деп бағалауға келмейтін нұсқалар арасында таңдау жасайды дегенді білдіреді. Алайда, ұсынылуы мүмкін кейбір пайдалы кеңестер бар. Сондықтан, осы бөлімде оқырманға дұрыс таңдау жасауға көмектесетін жалпы тәсілдер мен ойларды ұсынамыз.

Типтер мен үлгілер

Алдыңғы тарауда біз деректер мен теорияны түсінудің бір әдісі ретінде типтер мен кейстер арасындағы байланысты зерттеу деп ұсындық. Абдукция, аналитикалық индукция немесе негізделген теория туралы айтатын болсақ та, бұл қатынастар міндетті түрде қатысады. Біз енді осы негізгі модель жазу аспектілері туралы ойлауда пайдалы әдісті қамтамасыз ететінін еске салғымыз келеді. Шынында да, этнографиялық жазудың бұрыннан келе жатқан, типтер мен кейстер арасындағы қатынастардың жазу стилін анықтайтын, дәстүрі болды. Осы екі арасындағы қарым-қатынасты қалыптастырудың бір тәсілі идеалды типтер мен нақты типтер аясында болды.

Этнографиялық троптар

XX ғасырдың соңғы онжылдығынан бастап этнографиялық әдебиеттерде қолданылатын ережелерге деген ықылас ерекше болды. Антропология пәні этнографиялық мәтінді зерттеуде ең танымал рөл атқарды, дегенмен бұл жаратылыстану ғылымдарында да, гуманитарлық пәндерде де "зерттеу риторикасы" туралы кең ғылыми мүдделілікті көрсетті. Этнограф міндетті түрде әр түрлі сөз орамдарын (троптар) қолданады. Олар әлеуметтік акторлардың, әрекеттер мен көзқарастардың танымал және шындыққа жанасатын реконструкцияларын жасау үшін қолданылады. Олар көптеген аналитикалық тақырыптарды беру үшін де қолданылады. Әлеуметтану мен антропологиядағы негізгі ұғымдар өте кең мағынада метафоралық болып келеді, өйткені олар сөз айшықтарына, аналогияларға және басқа құрылғыларға сүйенеді.

Этика.

Әлеуметтік зерттеулермен байланысты этикалық мәселелер этнографияда ерекше формаларды жиі қабылдайды. Біз ең алдымен зерттеушінің ғадетіне және оның зерттелетін адамдарға және сол немесе ұқсас топтар мен ұйымдарға жататын басқа адамдарға тигізетін әсеріне назар аударамыз⁷¹. Біз оларды бес тақырып аясында қарастырамыз: толық ақпаратқа негізделген келісім, құпиялылық, зиян, өзара әрекеттесу және қолдану, сонымен қатар болашақ зерттеулер үшін салдары. Ақыр соңында біз этикалық реттеудің әрекетін, сондай-ақ оның этнографтар қабылдауы тиіс шешімдерге қалай қосымша қиындықтар тудыратынын және белгілі бір деңгейде, қалай олардың жұмысына айтарлықтай кедергі келтіретінін қарастырамыз.

Егер кез-келген зерттеу этикалық болуы керек болса, адамдар көбінесе зерттеуге келісуі керек (өз еркімен); олар бұл шешімді тиісті зерттеу туралы толық және нақты ақпарат негізінде қабылдауы керек; сонымен қатар олар кез-келген уақытта бас тартуға ерікті болуы керек деп айтылады. Әлеуметтік саладағы зерттеулерге қатысты көптеген этикалық кодекстер, сондай-ақ реттеуші ұйымдар бұл стандартты талапты тек ерекше жағдайларда ғана тоқтатады (егер мүлдем тоқтатылса). Сонымен қатар, кез-келген этикалық талаптардан басқа, келісім алудың практикалық себептері жиі кездеседі, ал ол бұл міндетті түрде зерттеу туралы ақпарат беруді меңзейді. Мысалы, әдетте адамдардың келісімінсіз сұхбат алу мүмкін емес, сол сияқты бақылау жүргізуге рұқсат алу үшін көбінесе келісім жасауға тура келеді (3-тарауда көргеніміздей). Шынында да, бақылау тіпті кез-келген адамның рұқсаты бар қоғамдық орындарда жүзеге асырылған жағдайда да, келісім алудың ақылға

қонымды себептері болуы мүмкін. Мысалы, егер сіз сауда алаңында әлеуметтік өзара әрекеттесуді видеоға түсіруге тырыссаңыз да, бәлкім сіз жай ғана бақылап, жазбалар жасасаңыз да, қауіпсіздік қызметкерлері сізді шығарып салуы мүмкін.

Сонымен бірге, ерікті және толық ақпаратқа негізделген келісім дегеніміз не, сондай-ақ әрқашан келісім алу немесе толық ақпарат беру керек пе деген сұрақтар туындайды. Зерттеушілер әрдайым толық ақпаратқа негізделген келісім алуы керек деген қарапайым талап нақты не талап етілетіні жайында бірнеше нұсқалардың айтарлықтай мүмкіндіктерін береді. Сондай-ақ, толық ақпарат негізіндегі келісімді алуда практикалық проблемалары, сонымен қатар осы және басқа этикалық қағидалар арасында мысалы, теріс әсерін азайту, сондай-ақ тиімді зерттеу жүргізу үшін не қажет сынды ықтимал қарама-қайшылықтар бар.

Сұрақтар:

1. Этнографиялық мәтін дегеніміз не?
2. Реконструкция стильдеріне тоқталыңыз.
3. Этнографиялық мәтінді зерттеуде танымал рөл атқаратын ғылым түрлеріне атаңыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Хамерсли М.П. Аткинсон. Этнография зеттеу принциптері.Төртінші басылым. Нұр-Сұлтан, Ұлттық аударма бюросы, 2020.400 с.
2. Макарьев С.А. Полевая этнография. – Л.: АН СССР, 1928.
3. Марков Г.Е. История хозяйства и материальной культуры: учеб. пособие. – М., 1979.
4. Мартынов А.И. Методы археологического исследования: учеб. для вузов. – М.: Высшая школа, 2002.
5. Масанов Н.Э. Казахи XX столетия: этническое развитие и исторические судьбы // Рассы и народы. – М., 1993.
6. Маслова Г.З. К методике полевого исследования орнамента // Полевые исследования Института этнографии в 1977 г. – М., 1979. – С. 235-243.